

En skola för hela folket

Den 18 juni 1842 utfärdades den första folkskolestadgan i vårt land. Det riksdagsbeslut som fattats året dessförinnan om införande av folkundervisning var grundläggande för att nå hela svenska folket med utbildning. Före denna tidpunkt var utbildning förbehållen de välsituerade. 1842 års beslut innebar emellertid varken folkundervisningens början eller dess slutliga genombrott.

Folkundervisningen på 1600- och 1700-talen

Redan under 1700-talet uppnådde det svenska folket en ganska välutbredd läskunnighet. Genom den av Karl XI 1686 utfärdade kyrkolagen – den tidens folkskolestadga – infördes en lagstadgad undervisningsplikt för församlingens klockare. Enligt denna lag skulle alla barn inhämta grundläggande kunskaper inom kristendomen. Ingen fick gifta sig som inte kunde läsa innantill i bok och som inte kunde Luthers lilla katekes. 1723 utfärdades en förordning om att föräldrarna skulle ombesörja undervisning i hemmen. De var alltså skyldiga att undervisa sina barn eller skaffa dem undervisning och det var prästernas uppgift att genom husförhör kontrollera att barnen lärde sig innanläsning och katekesen.

Under 1700-talet, ansedd som en vetenskapernas blomstringstid, gjorde folkundervisningen inga större framsteg. Ändå upprättades på åtskilliga ställen folkskolor, främst genom donationer av förmögna personer som ömmade för folkets och ungdomens bästa. De viktigaste ämnena var kristendom, läsning och skrivning. I somliga skolor undervisades flickorna också i slöjd. Slöjdundervisning för pojkar saknades däremot nästan helt.

Svenska folket hade under årtionden bedrivit husbehovsslöjd i hemmen, särskilt gällde detta allmogehemmen. Större delen av de redskap och husgeråd som behövdes tillverkades av familjens medlemmar. Tid var det gott om och ofta lade man ned ett betydande arbete på att göra föremålen både vackra och användbara.

Striderna före beslutet om allmän folkskola

Vid 1809 års riksdag väcktes frågan om en skola för hela folket. Skolmannen Gustaf Abraham Silverstolpe föreslog en reformering av hela undervisningsväsendet och införande av en allmän medborgarskola. En sådan var angelägen för att förbättra borgarnas och böndernas kunskaper och öka deras möjligheter att sköta sina yrken och delta i landets styrelse. Året därpå beslutade riksdagen också om en översyn av undervisningsväsendet och en utredning tillsattes för att utarbeta förslag i frågan.

År 1809 föreslog rektorn och riksdagsmannen Gustaf Abraham Silverstolpe (1772–1824) en reformering av hela undervisningsväsendet. Nationalmuseum.

Förhoppningarna om ett reformvänligt förslag infriades inte. Kommittén, som i början hade en majoritet av radikala politiker, fick under arbetets gång, i takt med reaktionens landvinningar, en alltmer konservativ prägel. När kommittén 1825 lämnade sin slutrapport, fanns det ingenting kvar av 1809 års tankegångar om införande av en allmän medborgerlig skola. Reformivern hade efterträtts av en ovilja mot förändringar.

Enligt kommittén hade staten inga skyldigheter när det gällde skolor för folket. Inrättandet av folkskolor fick ankomma på socknarna och några anslag från staten borde inte ges. De enda förbätt-

ringar, som kommittén kunde förorda med statligt stöd, avsåg den högre undervisningen.

Men innan 1810 års kommitté ens hade hunnit avsluta sitt arbete tillsattes en ny kommitté, den s k snillekommittén. I denna ingick Erik Gustaf Geijer, Esaias Tegnér och Johan Olof Wallin. Kommittéens ordförande var kronprins Oskar (senare Oskar I). Kommittén lämnade sitt förslag 1828 och slog liksom sin föregångare fast att några väsentliga förändringar i folkundervisningen inte var behövliga.

Erik Gustaf Geijer (1783–1847), Esaias Tegnér (1782–1846) och Johan Olof Wallin (1779–1839) ingick i den s k snillekommittén som såg över utbildningsväsendet på 1820-talet. Nationalmuseum.

Mot denna bakgrund ter sig regeringens uttalande i en proposition till 1829 års riksdag föga överraskande: "förbättring av undervisningsverken i allmänhet borde vila intill dess tänkesätten i detta viktiga ärende hunnit stadga och uttala sig".

Som exponent för tidens konservativa uppfattningar framstår Tegnér som den kanske främste. För honom hade folkundervisningen berättigande nästan enbart som en nödvändig förutsättning för kristendomskunskapen.

Trots de bakslag som tanken på en obligatorisk skola för alla rön-te under 1800-talets första decennier, växte opinionen för en förbättrad folkundervisning och vid riksdagen 1834–35 togs frågan upp på nytt av bondeståndet. Krav på en folkskola bekostad med allmänna medel fördes där fram av bondeståndets ledare Anders Danielsson. Folkskolan borde, enligt honom, inte ha något samröre med kyrkan utan bli en angelägenhet för den kommunala självstyrelsen. Barnen skulle undervisas i läsning, skrivning, kristendom och räkning samt i fosterlandets historia och geografi. Flickorna borde dessutom lära sig passande handarbete. Kommu-

nen skulle bekosta skolhus, föräldrarna skulle erlägga skolvavgift för sina barn och staten skulle bidra till lärarlönerna.

1839 publicerades i Post- och Inrikes tidningar en artikel "Om folkskolor" som framförde liknande tankgångar. Det var regeringens plikt, sades det, att ägna lika stor uppmärksamhet åt folkskolan som åt den högre utbildningen. Författare till artikeln var kronprins Oskar, som vid denna tid ansågs företräda ett liberalt tänkesätt. Men i ett väsentligt avseende skilde sig kronprins Oskars uppfattning från Anders Danielssons: banden mellan kyrka och skola utgjorde för kronprins Oskar en självklar förutsättning. Folkskolans ändamål var att utbilda alla samhällsmedlemmar till kristna. Folkskolans främsta uppgift skulle vara att värna om den bestående samhällsordningen. Folket skulle genom skolan lära sig lyda lagar och förordningar och att uppfylla sina plikter.

*Bondeståndets ledare
Anders Danielsson
(1784–1839) tog på nytt
upp folkundervisningen
vid 1834–35 års riksdag.
Nordiska museet.*

1842 års Nådiga Stadga angående folkundervisningen

Innan den allmänna folkskolan infördes, fanns det drygt 1000 sockenskolor, i vilka 350–400 ambulerande lärare undervisade. Genom 1842 års riksdagsbeslut skulle ytterligare 1 200 församlingar få skolundervisning. Varje stadsförsamling och varje socken på landet skulle ha minst en skola med "wederbörligen godkänd lärare". "Om övriga förhållanden sådan förening påkalla" skulle dock två eller flera till samma pastorat hörande stadsförsamlingar

1842. Svensk No. 19. Författnings-Samling.

(Utgåfva från Heltagsen.)

Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga

angående Folk-undervisningen i Riket;

Utlöfven Sveriges Riksdag den 18 Junii 1842.

Vi CARL JOHAN, med Guds Nåde, Sveriges, Norskes, Böhmes och Wendes Konung, göra medelstigt Edan Wi, med afseende å behöfvet af förbättrade anstalter för Folk-

*1842 är ett märkesår
för den svenska skolan. Då utfärdades den
första folkskolestadga.*

eller socknar kunna gå samman om en skola. Inrättande av folkskolor och anskaffning av lärare skulle genomföras under den kommande femårsperioden.

Skoldistriktet ålades att ställa "tjänliga" skollokaler till förfogande. Kostnaderna för detta skulle bäras av alla boende inom distriktet.

Som en av de viktigaste nyheterna måste kravet på att läraren skulle vara godkänd anses. Seminarier för utbildning av lärare skulle inrättas i varje stiftsstad. För behörighet att söka lärarbefattning vid folkskola skulle gälla genomgång av seminarieutbildning. Domkapitlet ålades att bestämma över lärarutbildningen och se till att lärareleverna erhöi praktisk utbildning i någon folkskola.

Utbildningstiden varierade mellan ett och två år. Eleverna hade rätt till stipendium, men var därmed skyldiga att under tre år anta anvisad lärarbefattning.

Efter genomgången lärarutbildning skulle läraren äga full färdighet i folkskolans undervisningsämnen, dvs innanläsning, rätt- och välskrivning samt färdighet att undervisa i katekesen, bibliska historien, fysisk och politisk geografi, fäderneslandets historia och huvuddragen av allmänna historien, räknekonsten "så wäl theoretiskt som practiskt, till och med sammansatt Regula de tri uti hela och brutna tal", geometri, linearteckning samt naturlära, "äfwen-som han bör äga kännedom af Wexelundervisnings-metoden, och skicklighet att undervisa uti enkel Gymnastik samt uti Kyrkosång åtminstone med begagnande av i sednare tider dertill uppfunna hjälpmedel". Växelundervisning innebar att samtliga elever oavsett ålder och kunskaper undervisades på en gång och att läraren till sin hjälp använde elever (monitörer) för att leda och förhöra elev-grupper.

I de betyg som utfärdades från seminarierna skulle den examine-rades skicklighet anges med godkänd, med beröm godkänd och berömlig.

Folkskolan var obligatorisk för samtliga barn med undantag för dem som undervisades i läroverk, enskild skola eller i hemmet. De som undervisades i hemmet skulle genomgå prövning och kunde åläggas skolgång om kunskaperna inte räckte till.

Tillsättning av lärare skulle ske efter ledigkungalörande. På förslag uppfördes de sökande i den ordning de genom gudsfruktan och sedlighet, kunskaper och skicklighet att undervisa ansetts förtjänta. I första hand skulle man dock fästa sig vid "deras gudsfruktan och sedliga wandel".

Inom varje skoldistrikt fanns det en skolstyrelse, vilken be-

stämde om lokaler och lärare, hur undervisningen skulle ordnas och upprätthållas, disciplinen och vad som i övrigt hörde till verksamheten.

Utvecklingen efter 1842 års folkskolebeslut

Även efter beslutet om obligatorisk folkskola var undervisning i hemmet mycket vanlig. Bestämmelserna om rätt att undervisa i hemmet utnyttjades av församlingar, som inte ville eller hade svårigheter att bygga ut skolundervisningen. Tio år efter beslutet om allmän folkskola undervisades mer än en tredjedel av barnen i hemmen. Det säger sig självt att hemundervisningen ofta lämnade mycket övrigt att önska. Den sammanlagda skolgången omfattade på 1850-talet i medeltal på sin höjd ett år. 1842 års skolstadga saknade nämligen bestämmelser om skolgångens omfattning.

Byskola i Stockholms skärgård. Oljemålning från 1843 av Johan Julius Ringdahl. Nordiska museet.

Som ersättning för en folkskola, som man på många håll inte maktade med, inrättades 1853 s k mindre folkskolor, där undervisningen meddelades av lärare utan seminarieutbildning. För att få undervisa i denna skolform krävdes enbart "god frejd och kristligt

leverne". 1858 beslöt riksdagen att indela folkskolan i småskola, folkskola och högre folkskola. Småskolan omfattade i regel årskurs 1-2 och övriga folkskolan årskurs 3-6.

Småskolan kom att röna stor uppskattning. Nu behövde man inte längre skicka de små barnen så långa vägar till skolan och lärarna blev betydligt billigare. Föräldrarna ansåg ofta skolgång i småskolan som tillräcklig för barnen. Småskolan fick ofta helt ersätta folkskolan, särskilt i trakter med stora avstånd.

Enligt 1842 års folkskolestadga kunde undervisningen meddelas i flyttande skolor. Detta var nödvändigt i vissa delar av landet, främst i Norrland, där byarna låg utspridda med stora avstånd. Undervisningen var mycket torftig. I verkligheten undervisades det i regel inte mer än en eller två månader per år i de flyttande skolorna.

Undervisningen bedrevs till mitten av 1860-talet enligt växelundervisningsmetoden och således utan indelning i klasser. Läraren undervisade samtliga elever i en skola, ofta mer än 100, med varierande åldrar och kunskaper i samma sal. För att klara detta delades eleverna in i läxlag och förhördes av särskilt utsedda elever – monitörerna. Inlärandet blev exercismässigt med rabblande av utantilläxor – särskilt gällde detta katekesläsandet.

Indelning i klasser

I början av 1860-talet började man dela in barnen i olika klasser med mera direkt undervisning av lärarna. 1864 bestämdes att alla barn med hänsyn till deras kunskaper skulle indelas i klasser. Denna förändring fick en avgörande betydelse för folkskolans organisation och arbetssätt.

Halvtidsläsning godtogs

1864 års bestämmelser kom på många håll att tillämpas så att barnen endast vissa dagar eller perioder bevistade skolan. Denna sk halvtidsläsning förekom ända in på 1920-talet i stor utsträckning. Halvtidsläsningen godtogs av folkskoleinspektörerna dels därför att skolorganisationen annars var svår att genomföra, dels därför att man ville tillmötesgå de föräldrar, som var beroende av barnens förvärvsarbete. En folkskoleinspektör menade att han ansåg det fruktlöst att hoppas, att arbetarklassens barn skulle komma ordentligt till skolan varje dag under åtta månader av året i sex-sju år:

"Ja, jag anser det inte ens önskvärt. Ty dessa barn hava även

mycket annat att lära än de i Kungl. folkskolestadgan föreskrivna ämnena. De måste från tidiga år härdas till det stränga kroppsarbete, som deras framtida verksamhet kräver, om de skola kunna försörja sig själva.”

Folkmängden avgör statsbidraget

Som framgått var stridigheterna om finansieringen av folkskolan vid dess införande hätska. De framsynta såg i folkskolan en medborgarskola, som inte kunde förverkligas utan kraftigt understöd från staten. En mycket väsentlig del av folkskolans historia under de första 50 åren handlar om en successiv utveckling mot höjda statliga bidrag, vilket också ledde till en alltmer omfattande insyn och kontroll från statens sida. Stor betydelse härvid fick folkskoleinspektörerna, som började tillsättas under 1860-talet.

De statliga bidragen hade fram till början av 1870-talet en utformning som missgynnade små kommuner med liten folkmängd. Anledningen var att statsbidraget enbart tog fasta på antalet barn. En stor församling, som nöjde sig med en enda ambulerande folkskollärare, fick statsbidrag med 1 000–2 000 kronor, medan en socken med liten folkmängd bara fick 30–40 kronor per år. Under 1865–66 års riksdag beskrev riksdagsmannen Sven Rosenberg, den första folkskolläraren i svenska riksdagen, situationen på följande sätt:

Folkskolläraren och riksdagsmannen Sven Rosenberg (1811–1895) krutiserade vid 1865–66 års riksdag kommunernas sätt att utnyttja statsbidragen. Riksdagsbiblioteket.

”Det kan inte vara oss obekant huru man på många ställen ordnar sitt folkskoleväsende huvudsakligast med avseende på att kunna krasa till sig statsbidrag utan synnerligt bekymmer om ändamålsenligheten av det s.k. ordnandet, ända därhän, att enligt offentliga uppgifter en församling finnes med *en*, säger *en*, ordentlig skola med examinerad lärare och 22, säger 22, småskolor med oexaminerade lärare och lärarinnor, av vilka enligt berättelse åtskilliga lär vara fattighjon, till vilkas underhåll man velat förskaffa sig statsanslag till 990 rdr årligen såsom bidrag för folkundervisningens förbättring. Det är ett ganska fintligt sätt att få sin fattigvård lindrad, men vad folkundervisningen vinner därpå torde inte böra alltför högt uppskattas.”

Frågan om åtgärder mot alltför många barn per lärare togs upp i en motion till 1870 års riksdag. I motionen framhölls, att det fanns stora församlingar med 1 000 barn eller därutöver i skolåldern, som inte hade mer än en folkskola. Om denna skola var fast kunde de flesta barnen inte besöka den p g a de långa avstånden. Om den var flyttande tog det årtal för läraren att besöka alla delar av församlingen eller också hann han endast uppehålla sig några veckor på varje ställe. Riksdagen avslog motionen, vilket gav motionären anledning att uttala sin förvåning över "att företrädesvis representeranterna för allmogeklassen sätta sig på tvären mot en reform, som företrädesvis gäller att skaffa kunskap och bildning åt ättlingarna av just denna samhällsklass".

Antalet lärare avgör statsbidraget

I en proposition till 1871 års riksdag redovisade regeringen olikheterna mellan olika skoldistrikt. I åtskilliga församlingar kunde alla barn få undervisning åtta månader om året, medan i andra barnen av brist på lärarkrafter undervisades endast sex à åtta veckor om året. Folkmängden var inte, framhöll regeringen, en tillförlitlig måttstock för att fastställa skolväsendets behov av statsbidrag. Regeringen föreslog i stället att statsbidrag skulle ges i förhållande till antalet anställda lärare. Vidare skulle undervisning ges minst åtta månader om året samt skoldistriktet förse skolorna med ändamålsenliga möbler och erforderlig undervisningsmateriel.

Riksdagen beslutade i enlighet med förslaget. Därmed lades grunden till en snabb och kraftig expansion på skolans område. 1871 års riksdagsbeslut måste bedömas som ett av de allra viktigaste för utvecklingen av medborgarundervisningen i vårt land. Hädanefter var statsbidraget knutet till vissa villkor, som kommunerna måste följa. Folkskoleinspektörerna utgjorde statsmakternas garanti för att kommunerna levde upp till villkoren för statsbidrag.

Bristfällig skolgång

Folkskoleinspektörernas rapporter genomsyras av uppgifter om den ojämna skolgången, vilken var det största hindret för undervisningen. Om Sorunda berättades t ex att "befolkningen utgöres till stor del av besutten, ja t o m förmögen allmoge, men med några få särdeles hedrande undantag synes man även vara mycket mån om att jämte äodelarna även okunnigheten må gå i arv från far till son".

I en del kommuner kom man till rätta med närvaron i skolan genom att anordna skolbespisning, vilket ledde till att skolgången i en del församlingar var "exemplariskt ordentlig, ja bättre än någonsin tillförne".

Missförhållandena hade emellertid många naturliga förklaringar: långa avstånd till skolan, brist på banade vägar, svårigheter för föräldrarna att förse barnen med matsäck, kläder och skor, behovet av barnens hjälp i hemmet eller bidrag till försörjningen genom arbete utanför hemmet. Fattigdomen var mycket omfattande. Ännu i slutet av 1800-talet förekom bortauktionering av barn i var femte landsbygdskommun.

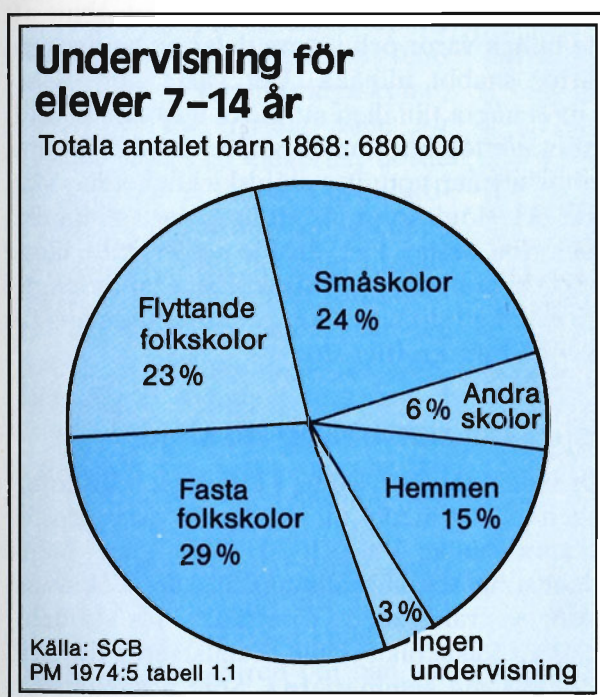

Diagram 1

Tre årtionden efter beslutet om allmän folkskola var antalet skolpliktiga barn 700 000, av vilka 76 % fick sin undervisning i denna skolform.

Befolkningen omfattade vid denna tidpunkt drygt 4 miljoner. Antalet folkskollärare uppgick till 4 000, varav endast drygt 10 % var kvinnor; antalet småskollärare var något mindre än antalet folkskollärare – med jämn fördelning mellan män och kvinnor. Det totala antalet lärare uppgick till 7 500, vilka undervisade i 7 000

skolor. Utgifterna för stat och kommun uppgick till 5 à 6 miljoner kronor, varav kommunerna svarade för ca 75 %.

Slöjdundervisning införs i vissa skolor

Slöjd upptogs inte i 1842 års folkskolestadga trots att man från flera håll föreslog det, men särskilt flickslöjd förekom ändå i vissa skolor. Efter motioner till 1844–45 års riksdag ställdes vissa medel till förfogande för inrättande av slöjdskolor. Detta ledde både till att flickslöjdsklasser inrättades vid ett antal folkskolor och att fristående slöjdskolor inrättades. 1865 fanns 40 slöjdskolor, varav flertalet för flickor.

Industrialismens genombrott vid 1800-talets mitt innebar att industrin producerade billiga varor och i stora delar av landet gick slöjdskickligheten därför snabbt tillbaka. Det växte upp en ny generation, som inte gavs några tillfällen att utöva husbehovsslöjd. Klarsynta personer, som iakttog hur kunskaperna i slöjd försvann, strävade emellertid efter att återupprätta slöjdskickligheten. Man bildade slöjdföreningar och slöjdskolor för att intressera allmänheten, särskilt ungdomen för detta. Det dröjde heller inte länge förrän man började rikta sina blickar på folkskolan. Om de unga i skolan kunde få någon övning i slöjd och härigenom intresseras för hemslöjden skulle denna få ett kraftigt stöd.

F F Carlson förespråkar statsbidrag till slöjd

Under 1870-talet infördes slöjdundervisning i åtskilliga folkskolor. Första gången riksdagen anslog medel till slöjdundervisningen för gossar var 1877. Då fanns mellan 100 och 200 slöjdskolor, några med understöd från landsting och hushållningssällskap. Ecklesiastikminister F F Carlson, en framstående företrädare för slöjden i skolan, föreslog detta år att folkskolan skulle få statsbidrag till slöjd och att slöjd skulle införas vid seminarierna. Som argument för detta anförde han följande:

”Undervisningen i slöjd kan nämligen om den rätt meddelas bliva ett allmänt bildningsmedel av stor betydelse i det att genom väl ordnade övningar däri både iakttagelseförmågan skärpes och smaken odlas. Därigenom beredes ock en, icke minst för allmogens barn, nyttig omväxling mellan själs- och kroppsarbete och förekommes en ensidig utveckling pga uteslutande bokliga konster på samma gång som hågen livas för en nyttig och ädel verksamhet, vilken kan avhålla från mången onyttig och skadlig förströelse. Att folkskolans lärjungar i skolan få lära sig att medelst de vanligast

förekommande verktygen förfärdiga smärre arbeten av varjehanda slag synes även därför vara av behov påkallat att det ofta och icke utan skäl klagas däröver att förmågan att tillverka eller laga till och med enklare redskap och verktyg, alltmer börjar att bland allmogen avtaga och dö bort."

Anordnande av slöjd för pojkar ansågs medföra större svårigheter och vara mer ekonomiskt krävande än slöjden för flickor. Undervisningen i manlig slöjd borde enligt Carlson avse förmåga att bruka de vanligast förekommande verktygen, särskilt snickareverktyg samt, där förhållandena sådant medgav, även svarvare-, träsnidare- och möjligen smidesverktyg. Förfärdigandet av "för allmänheten nödvändiga" föremål borde också ingå.

Undervisningen i slöjd kunde lämpligen börja i folkskolans femte årskurs. I fortsättningsskolan, vid denna tid frivillig både för kommunerna och eleverna, borde den alltid förekomma. I fasta skolor med daglig undervisning kunde läsning och slöjd lämpligen växla så att fyra timmar under förmiddagen användes till läsning och två timmar på eftermiddagen till slöjd samt någon övning i teckning. I skolor med undervisning varannan dag kunde den klass som ena dagen sysselsattes med läsning den andra dagen undervisas i slöjd.

Beträffande slöjdlärofrågan ansåg ecklesiastikministern att undervisningen lämpligen kunde skötas av folkskolläraren om han var slöjdekunnig, i annat fall av annan slöjdskicklig person. Men i de flesta skolor trodde han att läraren efter hand skulle kunna få hjälp av sk lärarelever, så att han själv bara skulle behöva vara med och övervaka det hela.

Ecklesiastikminister Fredrik Ferdinand Carlson (1811–1887) var en framstående förespråkare för slöjden. Nationalmuseum.

1877 genombrottsår för slöjdundervisningen

Förslaget om införande av slöjd vid seminarierna föll i riksdagen,

Under 1800-talets andra hälft fick slöjden allt större spridning, trots att den inte var obligatorisk. Bilden från Maria nya folkskola omkring 1900. Stockholms stads-museum.

men anslaget till slöjd i folkskolorna beviljades. Det kunde utgå för såväl slöjd i folkskolorna som till fristående slöjdskolor. Anslaget, som endast avsåg pojkslöjd, uppgick totalt till 15 000 kronor. Ett villkor för anslaget var att folkskoleinspektören kunde intyga att undervisningen gavs i den riktning som föreslagits under minst fyra timmar i veckan utan att undervisningen i skolans övriga ämnen eftersattes. Riksdagsbeslutet 1877 var ett genombrott för slöjden. Efter detta har slöjden i folkskolan fått allt större spridning trots att skoldistriktet inte varit skyldiga att anordna slöjdundervisning och att barnen inte varit skyldiga att delta i den. Först långt senare fick skoldistriktet *rätt* att göra deltagandet i slöjdundervisningen obligatoriskt (1921) och *skyldighet* att meddela undervisning i slöjd (1955).

Riksdagsdebatten är utomordentligt intressant och typisk för den tidens sätt att argumentera. Mot slöjdens införande uppträdde ett stort antal av riksdagens främsta företrädare. Professor Sigurd Ribbing anmärkte på mångsysslandet i skolorna och gjorde sig lustig över att statsrådet tycktes förutsätta att varken lärare eller barn skulle kunna sin sak utan bara bli fuskare i andras yrke. Ärkebiskop Anton Niklas Sundberg menade att folkskolläraren antingen skulle bli en skicklig lärare i ordets egentliga mening och då bli en

försumlig eller mindre intresserad slöjdlärare eller också skulle han få intresse för slöjden, som skulle göra intrång på den bokliga undervisningen. Ledaren för Lantmannapartiet Carl Ifvarsson var också emot regeringsförslaget. Partikollegan Liss Olof Larssons förkastelsedom lød: "Jag tror att man kommer in på det löjliga område då man förfäktar slöjdundervisningens införande i skolorna." En av riksdagens mera betydande skolmän Abraham Rundbäck förklarade: "Man bör icke förvandla folkskolan till ett hantverkshus eller byta skolbanken mot hyvelbanken."

Slöjd gör barnens skoltid lyckligare

Men slöjden hade också varma förespråkare i riksdagen. Den främste bland dem var greve Eric Josias Sparre, vars namn är nära knutet till den svenska skolslöjden. Enligt Sparres mening borde folkskolan vara en uppfostringsanstalt, inte blott och bart en lärdomsskola. Han påpekade för sina riksdagskolleger att det svenska folket i alla tider utmärkts för sin stora slöjdskicklighet. Nu "vore det genom undersökningar fulltygigt" att denna försvunnit. (Här refererade Sparre till de undersökningar som utförts av kommittén för den tekniska undervisningens ordnande.) Vore det då inte skäl att riksdagen ordnade så att folket åter förvärvade denna skicklighet? Sparre fortsatte:

För riksdagsmannen och greven Eric Josias Sparre (1816–1886) var slöjden en hjärtesak. Riksdagen hade hittills inte visat något större intresse för slöjdundervisningen men det kan ju, menade Sparre i riksdagsdebatten, "vara möjligt att också en blind höna hittar ett korn". Nationalmuseum.

"Man måste något litet följa med tiden; man måste känna dess anspråk; man måste hava en smula smak; man måste äga en viss förmåga att teckna och rita eller vissa förkunskaper utan vilka någon skicklighet i handslöjd numera icke gärna kan förvärfvas. Och var skulle man kunna få dessa förkunskaper om icke i skolorna? --- Av 100 barn som bevisar folkskolorna är 95 om icke 99 hänvisade att i en framtid leva av sina händers arbete. Kan det väl under sådant förhållande om skolorna skola vara uppfostringsanstalter vara lämpligt att helt och hållet lämna handarbetet åsido och endast rikta uppfostringen åt läsningen?"

Invändningen att slöjden skulle komma att inkräkta på den övriga undervisningen bemötte Sparre med att erfarenheten i alla de sko-

lor, där man infört slöjd visat att resultatet av skolundervisningen ingalunda blivit sämre. Däremot blev barnens skoltid lyckligare om de i skolan fick tillfredsställa sitt begär att vara praktiskt verk-samma. Om barnen fick öva slöjd i skolan kunde de hållas kvar där längre än vad annars var fallet. De kunde nämligen genom slöjdar-betet bidra till sitt uppehålle.

Göteborg – föregångare för slöjden

Redan före 1877 hade slöjdundervisning införts i vissa kommuner. I Göteborg tog slöjdundervisningen i folkskolan sin början 1872. Västsverige intar i många avseenden en särställning både i fråga om tidpunkt för införande av slöjd och dess pedagogiska utveckling. Undervisningen var i hög grad yrkesinriktad, trots uttalanden om att detta inte var önskvärt. Detta hängde samman med att lärarna rekryterades bland yrkesmän, som inte fått någon pedagogisk utbildning. Efter några år omorganiserades undervisningen i grunden, vilket säkerligen berodde på influenser från det närlig-gande Nääs.

1879 beslutades att slöjdundervisningen för pojkar skulle införas även i Stockholm ”i den mån penningmedel och lokaler det tilläte”. Detta ledde också till att pojkslöjden vid Stockholms folkskolor byggdes ut under 1880-talet.

Den manliga slöjdundervisningen skötes av yrkesmän och blev därför yrkesinrik-tad, trots att det inte var meningen. Bilden visar skomakerilära på Birkaskolan. Stockholms stadsmuseum.

Slöjden på Nääs

Slöjdundervisningen på Nääs startades 1872 av Otto Salomon, som blev föreståndare och lärare för den nyinrättade slöjdskolan. Kort därefter inrättades också ett seminarium för utbildning av facklärare i slöjd. Denna utbildning upphörde i början av 1880-talet. Därefter kom Nääsutbildningen huvudsakligen att omfatta kortare pedagogiska kurser i slöjd för folkskollärare.

Enligt Näässystemet borde undervisningen hålla sig till enkla arbeten och inte syfta till egentlig yrkesskicklighet. De slöjdarter som tillämpades borde ge tillfälle till mångsidig övning för hand och öga.

Varje elev borde själv utföra sitt arbete under lärarens ledning, men utan hans biträde. Uppgifterna borde anpassas efter elevens utveckling och uppnådda skicklighet och arbetena ordnas i progressiv följd. En serie modeller utvalda på pedagogiska grunder och med övergång från lättare till svårare föremål skulle gås igenom.

Nääsmetoden har haft en helt avgörande betydelse för den inriktning slöjdundervisningen i de svenska skolorna fick. Med det stora inslag av internationella kursdeltagare, som besökt Nääs, har svensk skolslöjd också i betydande utsträckning kommit att påverka utvecklingen utanför vårt land.

Från 1880-talets början besöktes Nääs av ett stort antal utländska pedagoger. Under 1800-talets sista decennier deltog 850 utlänningar i kurser på Nääs och vid tiden för första världskriget hade mer än 2000 deltagit i dessa kurser. De flesta kom från Europa och då framför allt från England. Men Näässlöjden kom också att påverka utvecklingen i USA, där ämnet kallades "swedish sloyd". Näässystemet i slöjd blev ett internationellt begrepp och har i hög grad påverkat inriktningen av slöjdundervisningen i Europa och USA.

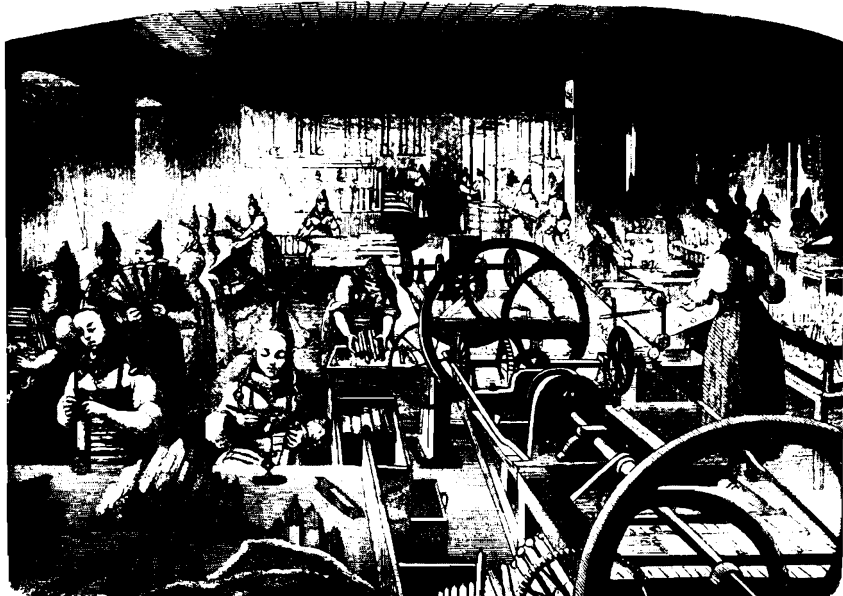

Otto Salomon (1849–1907) startade slöjdundervisningen på Nääs och blev dess förste föreståndare. Stockholms skolmuseum.

1882 års skolstadga

Med 1882 års skolstadga infördes bestämmelser om skoltidens omfattning, skolpliktens längd samt krav på viss kunskapsnivå.

Obligatoriska ämnen skulle vara kristendomskunskap, modersmål, räkning, geografi, historia, naturkunnighet, teckning, sång och gymnastik. Efter lokalt beslut kunde även slöjd och trädgårdsskötsel införas, dock med frivillighet för eleverna. Den årliga lärotiden skulle omfatta minst 8 månader (34 1/2 v).

Enligt § 48 i 1882 års folkskolestadga kunde barn till fattiga föräldrar tillåtas lärhna skolan innan de fullgjort sin skolplikt, om det var nödvändigt för familjens försörjning att de tog arbete. Bilden är från Liljeholmens tekniska fabrik i Stockholm. Stockholms stadsmuseum.

Barnen var skolpliktiga från 7 till 14 år, dvs sju skolår. Den normala skolgången blev dock inte mer än sex år. Undervisningstiden i folkskolan skulle inte överstiga sex timmar om dagen, i småskolan fem timmar, med raster mellan lektionerna samt en längre ledighet om 1–2 timmar mitt på dagen. Antalet timmar i veckan fick inte överstiga 36. Elev som vid skolans slut inte inhämtat erforderliga kunskaper skulle fortfarande anses skolpliktig, medan elev som på kortare tid än vad skolplikten omfattade inhämtat dessa kunskaper ägde rätt att bli befriad från skolgång. Undantag från kunskapskraven gjordes för barn som av fattigdom hindrats uppfylla kraven eller som saknade erforderlig fattningsgåva. I verkligheten gick det inte att upprätthålla kraven.

1882 års folkskolestadga innebar ett steg mot ökad humanitet i skolorna. Tidigare hade disciplinen varit benhård men nu ålades

läraren att vid bestraffning "fästa avseende å den felandes ålder och sinneart och förfara med lugn, besinning och kärleksfullt ansvar".

Disciplinen var länge mycket hård. 1882 års folkskolestadga innebar ett steg mot ökad humanitet. Nordiska museet.

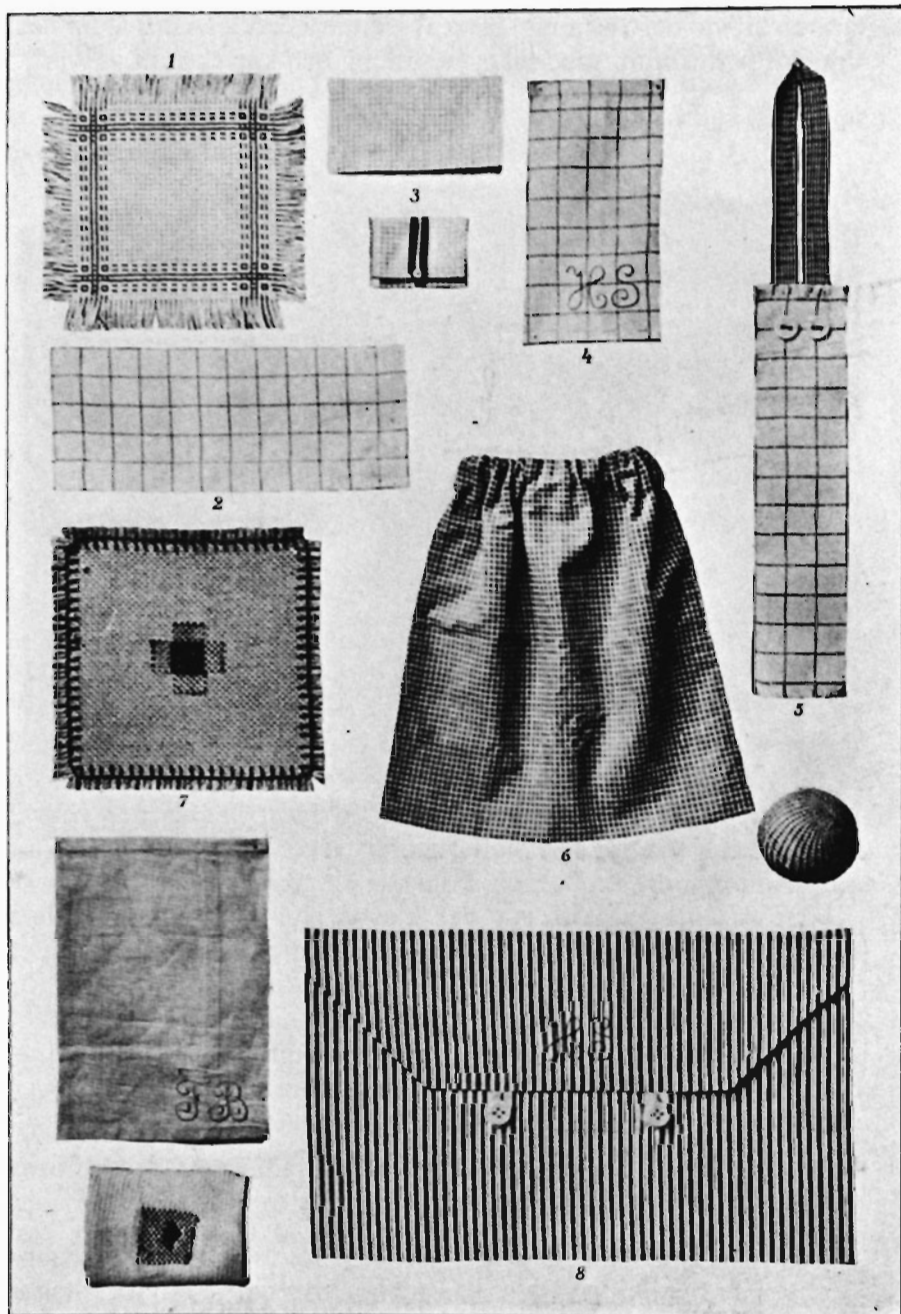
Med den nya skolstadgan schemalades slöjden

Slöjd infördes som ett ämne på schemat, men den var frivillig för både församlingarna och eleverna. Att delta i slöjdundervisningen ledde till att skolgången utökades med fyra timmar per vecka. Sådant har aldrig varit särskilt populärt vare sig hos föräldrar eller elever, än mindre då barnen ännu var en arbetskraftsresurs.

Nästan undantagslöst var det klassläraren som undervisade i slöjd. Detta ledde till att utbildning i slöjd i slutet av 1880-talet infördes i seminarieutbildningen. Sommarkurserna på Nääs för folkskollärare i slöjd startade också vid denna tidpunkt. Samtidigt upphörde den ettåriga utbildningen av facklärare i slöjd. Fackutbildningen i manlig slöjd för slöjdlärare kom inte att återupptas i acceptabla former förrän i början av 1960-talet, dvs 80 år senare.

Slöjd för flickor

Slöjd för flickor erhöll statsbidrag först 1896, dvs nästan två årtionden senare än pojkslöjden. Bestämmelser om slöjd för flickor återfinns för första gången i 1878 års normalplan för folkskolan. Där angavs att undervisningen skulle innefatta enkel linne- och klädsöm samt stickning, men även spånad, vävnad och flättningsarbeten nämndes.

De modellserier som utvecklades av Hulda Lundin (1847–1921) var hårt standardiserade och slöjden blev för många föga lustbetonad. Stockholms skolmuseum.

Den kvinnliga slöjden vann snabbt insteg – hastigare än den manliga. Utrustnings- och lönekostnaderna var lägre än för den manliga slöjden. Undervisningen ombesörjdes i allmänhet av "intresserade fruntimmer" samt folk- och småskollärarinnor, som ofta nöjde sig med en mycket ringa ersättning. Som villkor för statsbidrag gällde att antalet elever i varje klass uppgick till minst 25.

Det första slöjdläraryrkesseminariet upprättades 1882 i Stockholm. Det förestods av slöjdinspektrisen i Stockholm, folkskollärarinnan Hulda Lundin. Hon utarbetade kursplaner och modellserier, vars förebilder hade sitt ursprung i Tyskland, där hon studerat undervisningen i kvinnlig slöjd. Kurstiden var från början tre veckor men utökades snart till tre månader och var 1920 tre terminer.

1898 startades vid Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala utbildning av slöjdlärarinnor, kombinerad med skolköksläraryrkesutbildning. Motiveringen till detta var svårigheten för små skoldistrikt att få tillräckligt timunderlag för att anställa en skolkökslärarinna. Man såg det som en praktisk lösning att lärarna kunde undervisa i två ämnen. I Göteborg grundades 1891 Maria Nordenfelts seminarium och i Stockholm Andrea Eneroths skola 1907 (intill 1922 med namnet Stockholms högre handarbetsseminarium).

De modellserier som utvecklades av Hulda Lundin innebar en hård styrning av undervisningen med förbud mot "onödigt prål och bjäfs". Detta ledde till att undervisningen ofta inte väckte elevernas intresse. Genom detta bröts också traditionerna inom den svenska hemslöjden.

Teckning och sång

I samband med att undervisning i slöjd infördes i folkskolan ökade intresset också för teckning, men då närmast som underlag för slöjdundervisningen. Greve Sparre, tidigare nämnd som en av slöjdens främsta förespråkare, motionerade till 1876 års riksdag om att undervisning i ritning borde införas i folkskolan. Motionen avslogs, men 1877 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda frågan om anordnande av teckningsundervisning vid elementarläroverk, folkskoleseminarier och folkskolor. I ett betänkande avgivet 1878 förordades införandet av en metod med starkt bunden undervisning som utarbetats av dr A Stuhlmann, lärare vid allmänna slöjdskolan i Hamburg. Samma år upptogs också teckning i normalplanen för folkskolan med den Stuhlmannska metoden som grund för undervisningen.

Sång förekom huvudsakligen i samband med skolans andaktsstunder. Den första sångboken utgavs 1879. Den normalplan för folkskolan, som utfärdades 1889, föreskrev kännedom om det allmännaste rörande tonarter, taktdelar och rytm.

Gymnastik som förberedelse till militärövningar

På 1860-talet flammade intresset för folkbeväpning upp, vilket ledde till att införandet av militärövningar i folkskolan kom under debatt i riksdagen. Bondeståndet såg här en möjlighet att bli fri från det förhatliga beväringsväsendet och motionerade om att detta skulle ersättas av militärövningar i skolan. Utskottet som behandlade frågan var positivt till tanken på exercis i skolorna. Någon inskränkning i beväringsexercisen föreslogs däremot inte med motiveringen att "lång tid torde åtgå innan man kan hoppas därpå vinna resultat". Principen förtjänade dock uppmärksamhet "desto hellre som öfningarna i marscher, gymnastik och vapenkonst i sig sjelfwa äga uti fysiskt hänseende ett högst välgörande inflytande på det uppväxande släktet".

1863 utfärdade Kungl Maj:t på grundval av ett kommittébetänkande bestämmelser om att den gymnastiska undervisningen i folkskolan borde omfatta "för gossar marschöfningar och enklare infanterirörelser, vartill för de äldre komme exercis och de första grunderna af bajonettfäktning med trägevär".

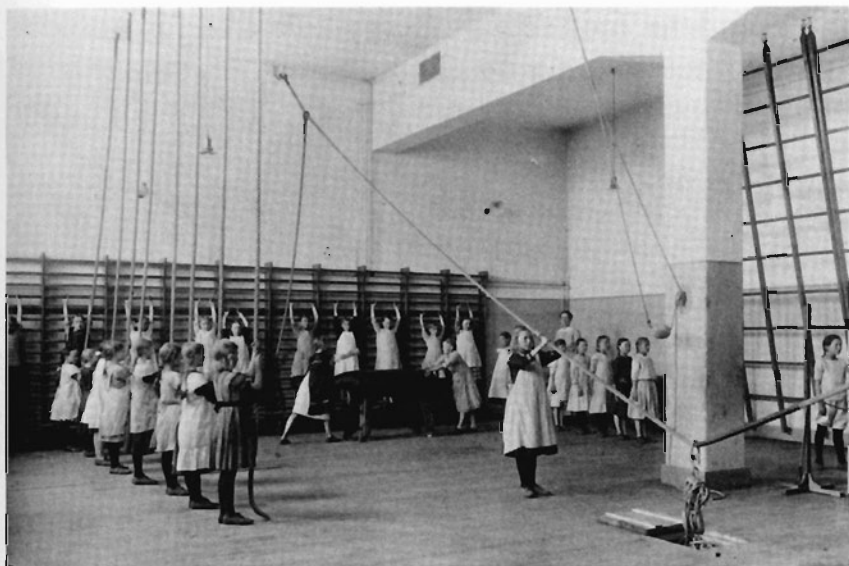
Vid 1869 års riksdag motionerade kommandör Adlersparre om anslag för införande av en fosterländsk krigsundervisning. Av motionen framgår hur viktig han ansåg skolans roll vara:

"Folkskolans krigsundervisning måste omfatta även en militärisk karaktärsdaning. Ut i gossens minne bör inskräpas, att den som äger hälsa och krafter, men icke beredvillighet att uppträda såsom soldat, när fienden angriper fäderneslandet, icke förtjänar att räknas bland män. --- Skolans uppgift måste framför allt vara, att i gossen ingjuta kärlek till fäderneslandet och att lära honom hans fosterländska plikter."

Riksdagen beslutade året därpå att bevilja anslag för "krigsbildningen" i elementarläroverken men däremot inte i folkskolor.

Den vikt som lades vid gymnastiken som förberedelse för militära övningar utövade länge ett stort inflytande på gymnastikundervisningen, som till stor del kom att bestå av uppställning på led, marscher och vändningar.

Flickornas gymnastik erbjöd särskilda svårigheter. Lärarna ansåg, enligt en inspektörs berättelse, att "anständigheten icke

Flickorna gymnastiserade naturligtvis för sig. Bilden från Lindholmsskolan i Göteborg tagen 1893. Göteborgs skolmuseum.

därvid skulle kunna fullt bevaras”. I sina berättelser klagar många folkskoleinspektörer ännu på 1890-talet över gymnastikundervisningens låga kvalitet, vilket förklarades bero på bristande intresse och brist på lämpliga lokaler.

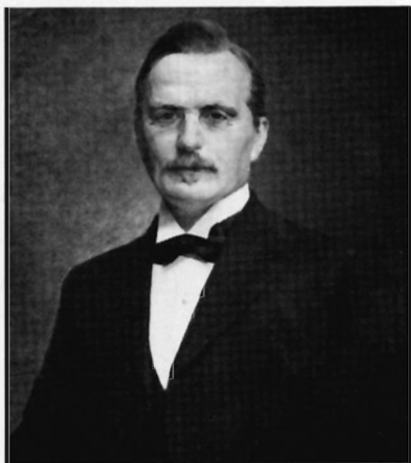
Förbättringar av folkundervisningen stoppades av första kammaren

När ståndsriksdagen 1866 ersattes med en tvåkammerriksdag hoppades många att det skulle medföra en förnyelse av skolsystemet, men därav blev intet. Det avgörande hindret för detta fanns i den konservativa första kammaren. Reformen kom ändå att verka stimulerande på den skolpolitiska debatten. De nya kommunallagarna 1862 med utvidgad självstyrelse inverkade också på skolpolitiken. Industrialiseringen gjorde snabba framsteg och allt fler började inse att behovet av utbildning var större än tidigare.

Kraven på en förbättrad folkundervisning och på lärdomsskolans nydaning restes med förnyad kraft mot 1880-talets slut. I riksdagen utgjorde dock första kammaren alltjämt ett hinder mot större förändringar. Under både 1880- och 1890-talen strandade reformkraven på motstånd i denna kammare.

Strävandena mot en barndomsskola lika för alla

Fridtjuv Berg, folkskollärare och ecklesiastikminister i de Staaffska liberala ministärerna 1905–1906 och 1911–1914, utgav 1883 en skrift med en svidande kritik mot det existerande systemet med olika grundutbildning för barn från skilda samhällsklasser. Skolans mål, skrev Berg, borde vara att kunna utgöra en för alla samhällsklasser gemensam barndomsskola. Folkskolan skulle vara botten-skola för alla svenska barn. För att så skulle kunna bli fallet måste folkskolan först och främst dra till sig förmågor till lärarkallet. De uppoffringar,

Folkskolläraren och ecklesiastikministern Fridtjuv Berg (1851–1916) ville ha en gemensam botten-skola för alla barn. Nationalmuseum.

som var nödvändiga för att nå detta mål, skulle emellertid aldrig göras om folkskolan inte omfattades med brinnande intresse av hela folket, även de inflytelserika samhällsklasserna. Men så länge staten fortsatte att upprätthålla rikare utrustade parallellskolor, dvs läroverkens elementaravdelningar, som konkurrerade med folkskolan och undanryckte folkskolan dessa samhällsklassers barn, var detta omöjligt. "Folkskolebarnen äro nämligen ej av Gud utrustade med mindre begåvning eller bestämda för lägre samhällsställning än elementarskolebarnen", menade Berg.

Skolorganisationen sorterade barnen efter målsmännens yttre omständigheter, menade han. Man utgick från förutsättningen att rikemansbarn av samhället skulle bjudas på en högre utbildning än fattigmansbarn. Mot denna ordning framförde Berg sin modell, som han ansåg skulle ge lika möjligheter åt alla:

"Skolan bör ordnas så, att barnen under de första skolåren erhåller lika bildning och efter den tid, då de särskilda naturanlagen med full tydlighet framträda, lika tillfälle till utbildning i särskilda riktningar. Det bör därför finnas en för alla samhällsklasser gemensam barndomsskola för allmänt grundläggande bildning och flera därpå byggda ungdomsskolor för särskild individuell utbildning."